

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

LALƏ MÖHÜBBƏT QIZI FƏRƏCOVA

**ŞƏXSİ ARXİVLƏRDƏ FOLKLOR MATERİALLARI
(MƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR
İNSTITUTUNUN
FONDLARI ƏSASINDA)**

5719.01 - Folklorşünaslıq

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

Bakı - 2014

**Dissertasiya AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar
İnstitutunun “Şəxsi arxivlərin tədqiqi” şöbəsində
yerinə yetirilmişdir.**

Elmi rəhbərlər:

Məmməd Musa oğlu Adilov

filologiya üzrə elmlər doktoru

Məhərrəm Paşa oğlu Qasımlı

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər:

Qəzənfər Məhəmməd oğlu Paşayev

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

İslam Hüseyn oğlu Sadıqov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Aparıcı təşkilat:

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
“Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kafedrası

Müdafiə “_30_” “_05_” 2014-cü il tarixində saat
____-da AMEA Folklor İnstitutunun nəzdindəki filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiyaların
müdafiəsini keçirən FD 01.201 Dissertasiya Şurasının iclasında
keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31
AMEA Folklor İnstitutu

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:**

**Afaq Xürrəm qızı
Ramazanova**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondlarında hazırda XIX–XX əsrlərdə yaşayıb-yaratmış otuz iki Azərbaycan şair, yazıçı və aliminin şəxsi arxivi saxlanır və bu arxivlərdə külli miqdarda folklor nümunələri qorunur.

Mövzunun aktuallığı onunla bağlıdır ki, XIX–XX əsrlərdə yazıya alınıb şəxsi arxivlərdə saxlanan irili-xırdalı bütün folklor nümunələrinin yazılı mətnləri dildəki ümumişlək leksikanı, bu gün üçün arxaikləşmiş söz və ifadələri, dialekt leksikasını özündə yaşatdığına görə dilin tarixini daha dərinlən öyrənmək üçün dəyərli, bəlkə də əvəzsiz mənbələrdir.

Şəxsi arxivlərdə saxlanan folklor materiallarının üzə çıxarılması, onların elmi-paleoqrafik təsvirinin hazırlanması, janrlar üzrə sistemləşdirilməsi, tədqiqi və nəşri aktual olaraq qalır.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Şəxsi arxivlərdə saxlanan folklor materialları qismən nəşr olunmuş və tədqiq edilmişdir. A.Məmmədova tərtib etdiyi “Bayatılar”¹ kitabına R.Əfəndiyevin (F 8) arxivindən 117, H.Sarabskinin (F 15) arxivindən 27, Y.V.Çəmənzəminlinin arxivindən (F 21) 24 və S.Mümtazın (F 24) arxivindən 181 bayatı daxil etmişdir. Atalar sözü və məsəllərdən bir neçəsini də A.Məmmədova “Əlyazmalar xəzinəsində” toplusunda nəşr etdirmişdir².

K.Məmmədov, T.Hüseynoğlu, B.Abdulla, Ş.Hümmətli, R.Tağıyev, H.Nəcəfov və b. şəxsi arxivlərdəki materialları öz mövzu dairələri çərçivəsində araşdırmışlar. Lakin tədqiqatlarda arxivlərdəki materialların hamısından istifadə edilməmişdir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Dissertasiyanın tədqiqat obyekti görkəmli Azərbaycan alim, yazıçı və sənət adamlarının şəxsi

¹ Bayatılar (XVII–XX əsrlər) / tərtib edən A.Məmmədova. Bakı: Elm, 1977, 328 s.

² Əlyazmalarındakı şifahi ədəbiyyat nümunələrinə dair // Əlyazmalar xəzinəsində. IV cild. Bakı: Elm, 1976, s.111–114; Yazılı abidələrdə tapmacalar // Əlyazmalar xəzinəsində. V cild. Bakı: Elm, 1979, s.85–89; Əlyazmalarında bəzi şifahi ədəbiyyat materialları // Respublika Əlyazmaları Fondunun Əsərləri. II cild. Bakı: EA nəşri, s.116–119

arxivləridir. Tədqiqatda S.Mümtazın, Y.V.Çəmənzəminlinin, R.B. Əfəndiyevin, H.Sarabskinin, C.Cabbarlının, Ə.Nəzminin, M.S. Ordubadının şəxsi arxivlərinə müraciət edilmişdir.

Tədqiqatın predmeti şəxsi arxivlərdə saxlanan əlyazmalar arasındakı mövcud folklor nümunələrinin və folklorşünaslığa dair elmi-nəzəri materiallarının araşdırılmasıdır. Tədqiqat zamanı müasir nəşrlərdən və folklorşünaslığa dair araşdırmalardan da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondunda qorunan şəxsi arxivlərdəki folklor materiallarının elmi-paleoqrafik təsvirinin verilməsidir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

1.Şəxsi arxivlərdə saxlanılan folklor materiallarının, habelə folklorşünaslığa dair elmi-nəzəri materialların ayrı-ayrı janrlar üzrə hərtərəfli elmi-paleoqrafik təsvirini vermək;

2.Atalar sözü və məsəllərin, bayatı, tapmaca, yanıltmac, lətifə və nağıl mətnlərinin tekstoloji təhlilini vermək, mövcud nəşrlərlə müqayisələr aparmaq;

3.Dastan və dastan parçalarını araşdırmaq;

4.Folklorşünaslığa aid materialları üzə çıxarmaq, araşdırmaq, sistemləşdirmək və s.

5.Tədqiqatın əsas müddəalarına elmi-nəzəri şəkildə ümumiləşdirib yekun vurmaq və s.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqat işində arxivlərin elmi-paleoqrafik təsvirində təsviri metoddan, arxiv materiallarının mövcud nəşrlərlə müqayisəli təhlilində isə müqayisəli-tipoloji metoddan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın əsas praktik əhəmiyyəti ondadır ki, burada şəxsi arxivlərdəki folklor materiallarının geniş paleoqrafik təsviri verilmişdir. Bu təsvir əsasında üzə çıxarılmış yeni folklor materiallarından gələcək tədqiqatlarda istifadə edilə bilər.

Şəxsi arxivlərdə folklorumuzun zəngin bir xəzinəsi var. Hər bir folklor əsəri birbaşa xalqın tarixi ilə bağlıdır. Ona görə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatını hərtərəfli öyrənmək işində şəxsi arxivlərdəki əlyazmaların xüsusilə böyük əhəmiyyəti vardır.

Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti ondadır ki, üzə çıxarılmış folklorşünaslığa dair elmi-nəzəri materiallardan folklorşünaslığın bir sıra problemlərinin həllində istifadə edilə bilər.

Bundan başqa, müxtəlif folklor janrlarının toplanma və yazıya alınma tarixlərini öyrənərkən, ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığını araşdırarkən dissertasiyadan yararlanmaq olar.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Dissertasiyada şəxsi arxivlərdə saxlanan folklor materiallarının elmi-paleoqrafik təsviri verilmiş, mövcud nəşrlərə düşməmiş çoxlu folklor nümunələri aşkarlanmışdır. Hər bir folklor əsərinin saxlandığı fond və şifr göstərilmiş, bəzi yanlış bilgiler dəqiqləşdirilmişdir. Məsələn, şəxsi arxivlərdə 7 mənbədə bayatıların saxlandığı göstərildiyi halda, onların 14 olduğu müəyyən edilmişdir. Bundan başqa, Y.V.Çəmənzməninlinin ayrı-ayrı hekayələrində də bayatılar vardır. Yaxud S.Mümtazın “Koroğlu dəf-təri” adlı əlyazmasında xeyli tapmaca və digər folklor mətnləri mövcuddur. Halbuki həmin arxivlərin təsvirində bunlar göstərilməmişdir.

Azərbaycanda folklor janrlarının toplanma və yazıya alınma tarixi dəqiqləşdirilmişdir. Folklorşünaslığa dair elmi-nəzəri materialların üzə çıxarılması Azərbaycanda folklorşünaslığın bir elm kimi yaranma və formalaşma tarixini, inkişaf mərhələlərini düzgün müəyyənlədirmək üçün çox dəyərlidir.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda yerinə yetirilmiş, işin əsas müddəaları elmi məcmuə və beynəlxalq konfrans materiallarında dərc olunmuş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya “Giriş”, üç fəsil, “Nəticə” və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, mövzunun işlənmə dərəcəsi, nəzəri-metodoloji əsasları, elmi yeniliklər, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və quruluşu haqqında geniş bilgi verilmişdir.

Dissertasiyanın “**Şəxsi arxivlərdəki folklor materiallarının elmi-paleoqrafik təsviri**” adlanan I fəslı üç yarım-fəsil, doqquz

paraqrafdan ibarətdir. “*Kiçik həcmli folklor materialları*” adlanan birinci yarımfəsildə Əlyazmalar İnstitutunun fondlarında saxlanan şəxsi arxivlərdəki atalar sözü və məsəllərin, bayatıların, tapmacaların, xalq mahnılarının, sayaçı sözü və düzgülərin, yanıltmacların düzgün paleoqrafik təsviri verilmişdir.

S.Mümtazın arxivində atalar sözü və məsəllər 45 (F.24, s.v.80) və 44 vərəqlik (F.24,s.v.421) şagird dəftərlərində saxlanır. “Türk məsəlləri” adlandırılmış ikinci dəftərdə 181 atalar sözü və məsəl var.

H.Sarabskinin şəxsi arxivindəki “Türk bayatısı” adlı materialın (F.15,s.v.365) son 4 vərəqində 67 atalar sözü və məsəl var.

Y.V.Çəmənzəminli xeyli atalar sözü və məsəl yazıya almışdır (F.21,s.v.284, F.21, s.v.311, F.21,s.v.182, F.21,s.v.318). “El güzgüsü” adlı dəftərdə “Elin yaxşı tərəfi” başlığı altında atalar sözü və məsəllər qeydə alınmışdır. Ədib atalar sözü və məsəlləri xalqın yaxşı tərəfi hesab etmiş, bu folklor incilərini məhz “Elin yaxşı tərəfi” başlığı altında toplamışdır.

R.B.Əfəndiyevin şəxsi arxivindəki əlyazmalarda bir neçə atalar sözü və məsəl var (F.8,s.v.46 və F.8,s.v.48).

İndiyədək Əlyazmalar İnstitutunun fondlarında 1435 atalar sözü və məsəl qeydə alınmışdır¹.

Şəxsi arxivlərdə rast gəlinən folklor janrları arasında həcminə görə bayatılar birinci yeri tutur. S.Mümtazın şəxsi arxivi bayatılarla daha zəngindir. S.Mümtazın şəxsi arxivində bayatılar F.24,s.v.97, F.24,s.v.98, F.24,s.v.99, F.24,s.v.100, F.24,s.v.349, F.24,s.v.572 şifrləri altında saxlanır. S.Mümtaz bəzi bayatıları Hacı Kərimin dəftərindən götürmüşdür. S.Mümtazın bir qeydinə görə Zayir, Saleh, Arif və Aşiq bayatı qoşmuşlar.

S.Mümtazın şəxsi arxivində F.24,s.v.385 şifrlı ümumi dəftərdə Sarı Aşığın 168 bayatısı saxlanır. S.Mümtaz bunları Sarı Aşığın qeyri-mətbu bayatıları adlandırmışdır. H.Sarabskinin şəxsi arxivində “Türk bayatısı” adı altında 206 bayatı saxlanır (F.15, s.v.365).

R.B.Əfəndiyevin şəxsi arxivində də bayatılar saxlanır (F.8, s.v.46 və F.8, s.v.48).

¹Məmmədova A. Əlyazmalarındakı şifahi ədəbiyyat nümunələrinə dair // Əlyazmalar xəzinəsində. IV cild. Bakı: Elm, 1976, s.111

Y.V.Çəmənşəminlinin arxivində F.21, s.v.404, F.21, s.v.319 şifrləri altında bayatılar saxlanır. Y.V.Çəmənşəminlinin ayrı-ayrı hekayələrində də bayatılara rast gəlinir. Məsələn, “Ağ buxaqda qara xal” adlı hekayənin adının altında epigrafi kimi bir bayatı yazılmışdır (F.21,s.v.1). Həmin bayatı belədir:

Çağır ram hay da verməz, Ağ buxağın altından

Bədəsil fayda verməz. Bir öpüş pay da verməz (F.21, s.v.1)

Azərbaycan bayatılarını kitab halında ilk dəfə 1925-ci ildə Bakıda Hənəfi Zeynallı nəşr etdirmişdir. “Bir-iki söz” adlı ön sözdən aydın olur ki, kitaba daxil edilmiş bayatılar Abdulla Şaiqin, Mirzə Məhəmməd Hatifin və Şəfiqə xanım Əfəndizadənin topladıqları materiallardan seçilmişdir¹. Bu kitab işıq üzü gördükdən dərhal sonra Əli Nazimin tənqidi resenziyası çap olunmuşdur². Lakin həmin kitabı təkrar nəşrə hazırlamış R.Xəlilov və A.Xürrəmqızı haqlı olaraq bütün nöqsanlarına baxmayaraq ilk “Bayatılar” kitabını o dövr üçün mühtəm bir mədəni hadisə adlandırmışlar³.

Şəxsi arxivlərdə bayatılar digər folklor materiallarının arasında da vardır. Dissertasiyada şəxsi arxivlərdə saxlanan və bayatı yazılmış 14 mənbədən istifadə edilmişdir.

Əlyazmalar İnstitutunun fondlarından indiyə qədər 2420 bayatı qeydə alınmışdır.

Şəxsi arxivlərin əksəriyyətində tapmacaya rast gəlinmir. S.Mümtazın şəxsi arxivindəki bir şagird dəftərinə 53 (F.24,s.v. 411), 70 vərəqdən ibarət iki ümumi dəftərin ikincisində 14 tapmaca var (F.24,s.v.579). Onlardan bəziləri əvvəlkilərin təkrarıdır. Burada maraqlı, orijinal və çox yayılmamış tapmacalar da var. Dəftərin üz qabığının 3-cü səhifəsində qara karandaşla bayatı formasında daha bir tapmaca yazılmışdır.

¹Bir-iki söz // Bayatılar və manilər / transliterasiya və ön sözün müəllifləri Rza Xəlilov, Afaq Xürrəmqızı. Bakı: Səda, 2005, s.9.

²Nazim Ə. Azərbaycan xalq ədəbiyyatından: Bayatılar // “Maarif və mədəniyyət” jurnalı, 1926, № 7, s.53-54

³Xəlilov R., Xürrəmqızı A. Ön söz // Bayatılar və manilər / transliterasiya və ön sözün müəllifləri Rza Xəlilov, Afaq Xürrəmqızı. Bakı: Səda, 2005, s.5-6

Y.V.Çəmənzəminlinin şəxsi arxivindəki “El güzgüsü” adlı əlyazmada on (F.21,s.v.318), “Azərbaycanda zərdüşti adətləri” adlı materialın arasında isə bir tapmaca var (F.21,s.v.120).

Şəxsi arxivlərdə xalq mahnıları və düzgünlərə də rast gəlinir. H.Sarabskinin arxivindəki “Xalq mahnıları” adlı mətn bir-birinin davamı olan bir neçə mahnıdan ibarətdir (F.15,s.v.350).

S.Mümtazın arxivində F.24,s.v.97 şifri altında saxlanan 14 vərəqlik dəftərin 5-7-ci vərəqlərində mahnılar yazılmışdır.

Y.V.Çəmənzəminlinin şəxsi arxivində iki əlyazmada el mahnıları da saxlanır (F.21,s.v.313 və F.21, s.v.319).

Hələlik şəxsi arxivlərdə rast gəlinmiş yeganə düzgü Y.V.Çəmənzəminlinin şəxsi arxivində saxlanır (F.21,s.v.422).

Arxivlərdə sayacı sözləri də azdır. Y.V.Çəmənzəminlinin arxivində “Sırr dağarcığı” adlı bayatıların vərəqində bir (F.21, s.v.404), ayrıca vərəqdə də bir sayacı sözü (F.21,s.v.422) var.

S.Mümtazın şəxsi arxivində 48 vərəqlik (cəmi 70 vərəq) iki dəftərdən ikincisində altı ədəd (F.24, s.v.579 22) yanılmac var. Yanılmacların yanında yazılıb: “Qazax. Sanılı kəndi”. Bu qeyddən aydın olur ki, S.Mümtaz həmin yanılmacları Qazax rayonunun Sanılı kəndində qələmə almışdır.

I fəslin “*İri həcmli folklor materialları*” adlı ikinci yarımfəslində şəxsi arxivlərdə saxlanan nağılların, lətifələrin, dastan və dastan parçalarının elmi-paleoqrafik təsviri verilmişdir. Y.V.Çəmənzəminli və Ə.Nəzminin şəxsi arxivlərində xeyli nağıl mətnləri aşkarlanmışdır. Nağıllar Ə.Nəzminin şəxsi arxivində F.11,s.v.64, F.11,s.v.65, F.11,s.v.66, F.11,s.v.67, F.11,s.v.68, F.11,s.v.69, F.11,s.v.106 şifrləri altında saxlanır.

Y.V.Çəmənzəminlinin şəxsi arxivindəki nağılın biri “Al toxmağım, vur toxmağım” adlanır (F.21,s.v.310). Digər nağılın isə adı göstərilməmişdir (F.21, s.v.326).

H.Sarabskinin arxivindəki bir dəftərdə 46 lətifə (F.15, s.v.345) var. H.Sarabskinin şəxsi arxivində F.15, s.v.344 şifri altında saxlanan əlyazması əvvəlkinin eynidir. Sonuncuya makinada yazılmış “Şirin dil” lətifəsi əlavə edilmişdir.

“Y.V.Çəmənzəminli arxivinin təsviri” (98,s.27-28) kitabında F.21,s.v.201 şifri altında saxlanan (15+45 ümumi dəftər vərəqi) əlyazmanın latın qrafikası ilə yazıldığı göstərilmişdir. Lakin mətnlə-

rin bir qismi ərəb əlifbası ilə yazılmışdır. Məsələn, sonuncu 4 vərəqdəki beş lətifə ərəb əlifbasındadır.

Şəxsi arxivlərdə dastan və dastan parçalarına da rast gəlinmişdir. Bunların bir neçəsi Koroğlu haqqındadır. Əli Məmmədbağiroğlu Koroğlu haqqındakı əlyazılardan üçünü kitab halında nəşr etdirmiş, onlara geniş şərhlər yazmışdır¹.

S.Mümtazın arxivində “Koroğlu” dastanı ilə bağlı 22 və 48 vərəqlik (cəmi 70 vərəq) iki dəftər saxlanır (F.24,s.v.579), arasında müxtəlif vərəqlər də var. Üstünə “Koroğlu dəftəri” yazılmış birinci dəftərdə Koroğluya aid şeirlər qələmə alınmışdır. Söyləyicinin dediklərini yazıb çatdırmaq məqsədilə Koroğlu sözü əksər hallarda “Ko” kimi yazılmış, bəzi misralar buraxılmışdır. Mətnlər Azərbaycan dilində latın əlifbasında yazılmışdır. Yazıldığı vaxt və yer barədə bilgi verilməmişdir.

S.Mümtazın arxivindəki bir əlyazmanın 4 vərəqi Koroğlu haqqındadır (F.24, s.v.448). Digər material isə Koroğlunun 25 qoşma və gəraylısından ibarətdir (F.24, s.v.251).

S.Mümtazın şəxsi arxivində F.24, s.v.165 şifri altında saxlanan materialların arasında aşağıdakı dəyişmələr də var:

1. Oğlanla qızın dəyişməsi;
2. Aşıq Qəriblə Xocanın dəyişməsi;
3. Zöhrə ilə Şəhriyarın dəyişməsi.

4 bənddən ibarət birinci dəyişmə yarımçıqdır. Onun dastan parçası olub-olmadığı bəlli deyil. 10 bəndlik ikinci dəyişmənin 5 bəndi Aşıq Qəribin, 5 bəndi isə Xocanın dilindən deyilmişdir. “Aşıq Qərib” dastanından bir parçadır. Buradakı Xoca obrazı “Aşıq Qərib” dastanındakı bəzirgan Xacə Əhməd ola bilər.

“Zöhrə ilə Şəhriyarın dəyişməsi” də bir dastan parçasıdır, 10 bənddir. 5 bəndi Zöhrənin, 5 bəndi Şəhriyarın dilindən deyilib.

Y.V.Çəmənzəminlinin şəxsi arxivindəki bir əlyazmanın 1a-3a vərəqlərində iki dəyişmə-qıfıl bənd var (F.21,s.v.313). Onlardan biri Aşıq Valehlə Zərnigarın dəyişməsi olub, “Valeh və Zərnigar”

¹ Məmmədbağiroğlu Ə. “Koroğlu”nun Bakı əlyazmaları // Koroğlu. Bakı əlyazmaları / nəşrə hazırlayan Əli Məmmədbağiroğlu. Bakı: Nurlan, 2010, s.3-12

dastanından bir parçadır. İkinci mətn Abbas Duvarqanlı ilə Şirvanlı Dostunun deyişməsidir.

Y.V.Çəmənzəminli “Qaçaq Nəbi” dastanından bir şeir parçasını (F.21, s.v. 313) xalq mahnısı kimi qələmə almışdır.

I fəslin “*Folklorşünaslığa dair elmi-nəzəri materiallar*” adlı üçüncü yarımfəslində S.Mümtaz, R.B.Əfəndiyev, C.Cabbarlı və Y.V.Çəmənzəminli arxivlərində aşkara çıxarılmış folklorşünaslığa dair elmi-nəzəri materialların elmi-paleoqrafik təsviri verilmişdir.

S.Mümtazın şəxsi arxivində F.24,s.v.47 şifri ilə saxlanan “Azərbaycan bayatılarından yetişən ozan, alim, şair və saz aşığı” adlı mətnin sonluğundan aydın görünür ki, əlyazma yarımçıqdır. Yarımçıq olmasına baxmayaraq, S.Mümtaz həmin məqalədə Dədə Qorqud haqqında bu gün də folklorşünaslıq üçün dəyərli olan maraqlı bir bilgi vermişdir: “Dədə Qorqud Azərbaycan bayatılarından yetişmiş məşhur ozandır. Dastanları məşhur, həm də mətbudur. Qeyri-mətbu bəzi sözləri də vardır. Azərbaycan xalqı arasında təvətür ilə belə məşhurdur ki, Dədə Qorqud dastanlardan başqa, bir də Azərbaycan dilinə aid bir lüğət yazmışdır. Sonra bəyənmədiyi və mənasını münasib görmədiyi kəlmələr haqqında uzun bir mənzumə yazaraq, öz-özünü tənqid etmişdir. Biz o mənzuməni çox axtardıqsa da, təmasını tapa bilmədik. Uzun illər axtardıqdan sonra yalnız ikicə beyti ələ keçirməyə müvəffəq olduq” (F. 24, s.v.7).

Təəssüf ki, S.Mümtazın bu qeydi yarımçıq qalmış, hətta topladığı “yalnız ikicə beyti” də burada qələmə almamışdır. Ancaq yarımçıq olsa da, yazılanlar əhəmiyyətlidir və müasir folklorşünaslığın diqqətindən kənarda qalmamalıdır.

S.Mümtazın şəxsi arxivində F.24, s.v.98 şifri altında “Bayat” kəlməsi haqqında qeydlər” adlı 8 vərəqdən ibarət bir yazı, F.24, s.v.98 şifri altında isə “Bayatlar və bayatı haqqında” adlı başqa bir əlyazma saxlanır. Görünür, hər iki əlyazma “Azərbaycan bayatılarından yetişən ozan, alim, şair və saz aşığı” adlı məqaləni yazmaq üçün toplanmış ilk materiallardır.

S.Mümtazın şəxsi arxivində atalar sözü və məsəllər haqqında “Şəki savları” adlı 12 vərəqdən ibarət bir mətn saxlanır (F.24,s.v.47). Məqalədə “Divani-lüğətit-türk”də verilmiş savlarla Şəki savları müqayisə edilmişdir:

DLT: Evdəki buzağı öküz bilmas.

ŞS: Ev bizovundan öküz olmaz.

DLT: Qoş qılıc qınqa sıxmas.

ŞS: İki qılıc bir qına sığmaz. [F.24, s.v.47].

R.B.Əfəndiyevin arxivində F.8,s.v.47 şifri altında saxlanan “El ədəbiyyatı” adlı məqalə atalar sözü və məsəllərə həsr edilmişdir. Məqalə işlənib, “Azərbaycanı öyrənmə yolu” jurnalında nəşr etdirmişdir. Məqalənin sonunda 116 müxtəlif bayatı, zərbi-məsəl, atalar sözü, tapmaca və s. nümunələri verilmişdir¹.

S.Mümtazın şəxsi arxivində F.24, s.v.448 şifri ilə saxlanan materialda bayatılarda işlədilən 56 yer adının siyahısı, Koroğlu haqqında 4 vərəqlik bir yazı və Qaraman kəndləri ilə bağlı bir məktub verilmişdir. Məktubda S.Mümtaz Sarı Aşığı Qaramanlı kimi təqdim edən naməlum tədqiqatçının səhv etdiyini, Sarı Aşığın Qaramanlı Sarı Nəbi və Sarı Pirimlə əlaqəsi olmadığını göstərir. Azərbaycanda vaxtilə Qaraman kəndlərinin çox olduğunu, indi də Yevlax, Dərbənd, Bərgüşad yaxınlığında Qaraman kəndlərinin olduğunu göstərir və Sarı Aşığın izlərini burada axtarmağı məsləhət bilir.

S.Mümtazın şəxsi arxivində F.24,s.v.62 şifri ilə Şəki, Qarabağ və Şirvanın məşhur ağçıların siyahısı saxlanır.

S.Mümtazın şəxsi arxivində F.24, s.v.72 şifri altında arxaik sözlər və onlara aid folklor nümunələri saxlanır. Burada cəmi 90 söz və ifadə var. Hamısı Şəki dialektində verilmişdir. Bunlar tədqiqat baxımından qiymətlidir. Təəssüf ki, S.Mümtazın bu məqalələrinin heç biri onun “Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları” kitabına daxil edilməmişdir. Amma qeyd edək ki, Salman Mümtazın şəxsi arxivindəki folklor mətnləri 2013-cü ildə AMEA Folklor İnstitutu tərəfindən “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri seriyası”ndan nəşr edilmişdir.²

C.Cabbarlının arxivindəki “El ədəbiyyatı toplaşdırılmalıdır” yazısı el ədəbiyyatının toplanmasının əhəmiyyəti haqqındadır. C.Cabbarlı yazır: “Bizdə el ədəbiyyatı təsəvvür fəvqündə olaraq

¹Əfəndizadə R. El ədəbiyyatı // “Azərbaycanı öyrənmə yolu” jurnalı, 1928 № 1, s.23-36

² Salman Mümtazın şəxsi fondundan folklor mətnləri / transliterasiya və tərtib edənlər Rza Xəlilov, Afaq Xürrəmqızı. Bakı: Nurlan, 2013, 92 s.

zəngin və incədir. Bilavasitə elin, xəlqin səmimi hissiyyatından doğmuş, onun əsl zövq və kədərini ifadə edən bir əsərdir” (F.16, s.v.119).

Y.V.Çəmənşəminlinin şəxsi arxivində F.21,s.v.154 şifri ilə saxlanan “Molla Nəsrəddin haqqında bir neçə söz” adlı məqalə ədibin “Molla Nəsrəddinin lətifələri” kitabının ikinci Bakı nəşrinə yazdığı ön sözün əlyazmasıdır. Bu əlyazma Molla Nəsrəddinin şəxsiyyəti haqqında və lətifələrin Avropa və Türkiyə nəşri tarixi haqqında məlumat baxımından maraqlı mənbələrdən biridir.

Dissertasiyanın “**Şəxsi arxivlərdəki kiçik həcmli folklor materiallarının tekstoloji təhlili**” adlanan II fəslində şəxsi arxivlərdəki kiçik həcmli folklor materiallarının janrlar üzrə tekstoloji təhlili və mövcud nəşrlərlə müqayisəsi verilmişdir. Bu fəsil yeddi yarım fəsil və altı paragrafdan ibarətdir. II fəslin “*Atalar sözü və məsəllər*” adlı birinci yarım fəslində atalar sözü və məsəllərin həm mövzu, həm də struktur baxımından tekstoloji təhlili aparılmışdır.

I. Şəxsi arxivlərdəki atalar sözü və məsəlləri ideya və məzmununa görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

a) Vətən, yurd sevgisi, ayrılıq, qəriblik və s. haqqında:

Oba köçüb, yurd ağlayır.

Köçdən azan qarıya bu da azdır. (F.24, s.v.80)

b) İnsanlıq, əsilli-nəsilli olmaq, ad-san haqqında:

Ot kökü üstə bitər. (F.21, s.v.318)

c) Ömür, tale, alın yazısı, həyat və ölüm haqqında:

Ruzi verən Allahdır.

Qismətdən artıq yemək olmaz.

Olacağa çarə yoxdur. (F.21, s.v.318)

d) Nəfs, tamah, acgözlük, paxıllıq və s. haqqında:

Qarın qardaşdan irəlidir. (F.21, s.v.318)

II. Atalar sözü və məsəllər strukturuna görə aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

a). Şeir şəklində olan atalar sözü və məsəllər:

Pulun oldu əlli, adın oldu bəlli. (F.24, s.v.80)

b). Sadə cümlədən ibarət atalar sözü və məsəllər:

Oddan kül törər.

Ot kökü üstə bitər. (F.21, s.v.311)

c). Mürəkkəb cümlələrdən ibarət atalar sözü və məsəllər:

Məndən ötdü, yoldaşıma dəydi, elə bildim saman çuvalına dəydi. (F.21,s.v.318)

Xalamdan bir dilək dilərəm, versə də xalamdı, verməsə də xalamdı. (F.24, s.v.80)

III. Atalar sözü və məsəllərin tekstoloji təhlilinin dil və üslub aspektindən həyata keçirilməsi də maraqlıdır:

1. Atalar sözü və məsəllərin mətnləri dil və üslub cəhətdən təmizdir, həm xalq arasında mövcud olan, həm də ayrı-ayrı nəşrlərdəki mətnlərlə eyniyyət təşkil edir. Məsələn:

a). Tanrı dağına baxar, qar verər. (F.24, s.v.421)

b). Aclıq bir il gedər, töhmət min il. (F.21, s.v.318)

2. Atalar sözlərinin mətnləri dil və üslub cəhətdən təmizdir, lakin xalq arasında mövcud olan və ayrı-ayrı nəşrlərdəki mətnlərlə müəyyən fərqlərə malikdir. Məsələn:

Əldən qalan min il qalar. (F.21, s.v.318)

“Əldən qalan min il qalar” xalq arasında “Əldən qalan əlli il qalar” şəklindədir. İkincidə “əlli” və “əl” sözləri alliterasiya yaratmış, poetikliyi artırmışdır. “Əldən qalanın min il qaldığını” insan görə bilməz. “Əldən qalan əlli il qalar” ifadəsi isə insan ömrünə uyğundur, sınaq üçün də mümkün bir dövrür.

3). Şəxsi arxivlərdəki atalar sözü və məsəllərin bir qisminə xalq arasında rast gəlinmir. Məsələn:

a). Pis baş yiyəsinə donquz güddürər... (F.24, s.v.80)

b). Xalam kişi olsaydı, ona dayı deyərdim.(F.15, s.v.365)

4. Şəxsi arxivlərdə mövcud olan atalar sözü və məsəllərin arasında dil və üslub normaları pozulmuş mətnlər də var:

a). Elə eylə körpü qala çayın o tayında. (F.24, s.v.421)

b). Hərcayi sözün mərcayi gələcəyi olar.

5. Şəxsi arxivlərdə qeydə alınan atalar sözlərinin bir qisminə kobud söz və ifadələr işlənmişdir:

a). Qonşun pisdir – köç qurtul, qarnın şişib – ... qurtul.

b). Oba durdu köçməyə, gəlin durdu...mağa. (F.24, s.v.421)

II fəslin ikinci yarım fəslində *bayatıların* tekstoloji təhlili verilmişdir. Bayatılar bir neçə baxımdan təsnifləşdirilmişdir:

1. Bayatılar qafiyəsinə görə cinaslı və cinassız olurlar. Şəxsi arxivlərdə də cinaslı və cinassız bayatılara rast gəlinir.

a). Cinasslı bayatılar.

Çaylarda yaxşı su var, Mən dedim sən olasan,
İçməyə yaxşı su var. Səndən də yaxşısı var. (F.24, s.v.97)

b). Cinassız bayatılar. Şəxsi arxivlərdə saxlanan bayatılar arasında cinassız bayatılar çoxluq təşkil edir:

Gözlərin aldı məni, Zülfün ilana döndü,
Bu dərdə saldı məni. Dolandı çaldı məni. (F.21, s.v.404)

II. Arxivlərdəki bayatıları mövzusuna görə belə qruplaşdırmaq olar:

a). Sevgi, məhəbbət bayatıları:
Qara atın naliyam, Mənə dəgib dolaşma
Üstünün ipək xaliyam, Mən özgənin malıyam. (F.8, s.v.48)

b). Vətən, qürbət bayatıları:
Aşiq vətən yaxşıdı, Yüz il qürbətdə qalsan,
Köynək kətan yaxşıdı. Yenə vətən yaxşıdı. (F.21, s.v.318)

c). Həyat, ölüm və ayrılıq məzmunlu bayatılar:
Bu qala nə qaladır, Ölüm Allah əmridir,
Torpağı Kərbəladır. Ayrılıq bir bəladır. (F.21, s.v.318)

e). Ailə, məişət məzmunlu bayatılar:
Tüfəngini yaxşı at, Adamı qocalmağa qoymaz,
Yaxşı doldur, yaxşı at. Yaxşı arvad, yaxşı at. (F.24, s.v.99)

ə). İctimai məzmunlu bayatılar:
Ağlaram öz günümə, Fələk əlimə düşsə
Güləram öz günümə. Salaram öz günümə (F.15, s.v.365).

III. Şəxsi arxivlərdəki bayatıları struktur-semantik quruluşuna görə belə təsnifləndirmək olar:

a) Formaca mükəmməl, məzmunca dolğun bayatılar. Belə bayatılar şəxsi arxivlərdə çoxdur.

b) Formaca qüsurlu, məzmunca dolaşiq bayatılar. Burada söhbət bayatı mətnlərinin təhrifindən gedir. Şəxsi arxivlərdə hətta üç misradan ibarət “bayatı” nümunələrinə də rast gəlinir ki, onları bayatı adlandırmaq olmaz:

Öləydim, Allah, öləydim,
Qarabağdakı yarı bir də görəydim,
Görübən də öləydim. (F.8, s.v.48)

Mətnə 1-ci misra 8, 2-ci misra 12, 3-cü misra 7 hecalıdır.

Y.V.Çəmənzəminlinin qələmə aldığı bayatı mətnlərində digər arxivlərdəki bayatı mətnlərinə nisbətən daha az təhriflərə rast gəlinir.

II fəslin üçüncü yarımfəsləli tapmacaların tekstoloji təhlilinə

həsr edilmişdir.

Y.V.Çəmənəminlinin arxivindəki “Azərbaycanda zərdüşti adətləri” adlı yazıda bir tapmaca verilmişdir (F.21, s.v.120):

Üçü bizə yağıdı. Üçü yığıb gətirdi,
Üçü cənnət bağıdı. Üçü vurub dağıtdı. (F.21, s.v.120)

Tapmacanın məzmunu onun tarixinin qədim olduğunu söyləməyə imkan verir. Tapmacanın məzmunu ilə zərdüştlük fəlsəfəsi arasında bir çox oxşarlıqlar var. Y.V.Çəmənəminlinin arxivindəki “El güzgülü” adlı mətndə on ədəd tapmaca var (F.21,s.v.318). Bunların hamısı xalq arasında geniş yayılmış və yazılı mənbələrə düşmüşdür:

Bizdə bir kişi var,
İki dişi var. (F.21, s.v.318)

S.Mümtazın topladığı tapmacanın hamısı şeir şəklindədir:

Çil toyux, çilləmə toyux,
Başını kəstim qanı yox (gəvə) (F.24, s.v.579)

Bir çox tapmacalar bayatı şəklindədir. Bayatı-tapmaca bir obyekt üzərində qurulursa, bir cavabı olur. S.Mümtazın topladığı tapmacalar arasında çoxlu belə nümunələr var:

Maral-maral inəyim, At p....u annamaz
Qarnı xaral inəyim. Çəpər yaran inəyim (tısbağa)
(F.24,s.v.579)

Bəzi bayatı-tapmacaların hər sətirində bir obyekt nəzərdə tutulur. Belə bayatı-tapmacalarda hər sətirin öz cavabı olur. S.Mümtazın arxivində belə tapmacalara aid xeyli nümunələr var:

Suda Süleyman gördüm (balıq),
Dağda dələyman gördüm (siçan),
Yatar göyşər daş gördüm (dəyirman),
Duzsuz pişmiş aş gördüm (halva). (F.24, s.v.579)

Bu cür bayatı-tapmacalara Kərkük folklorunda da rast gəlinir. Q.Paşayev yazır ki, Azərbaycan və Kərkük bayatı-tapmacaları arasında forma və məzmunca heç bir fərq yoxdur¹.

Göründüyü kimi, şəxsi arxivlərdə xeyli sayda tapmacalar saxlanılır. Onların üzə çıxarılması, öyrənilməsi və nəşri folklorşünaslığı-

¹Пашаев Г. Жанровый состав Иракско-тюркманского фольклора. Баку: Bakı nəşr, 2003, стр.77

mızın aktual məsələlərindən biridir.

II fəslin dördüncü yarımfəslində *xalq mahnılarının* tekstoloji təhlili verilmişdir. H.Sarabski yazıya aldığı mahnılardan birini “Azərbaycan qadınlar mahnısı” adlandırmışdır. Mahnı “Adaxlı qızlar öz sevgililərinə belə mahnılar qoşardılar”, digəri “Oğlanlarla qızların deyişməsi” və s. kimi bir neçə hissədən ibarətdir.

“Adaxlı qızlar öz sevgililərinə belə mahnılar qoşardılar” adlı parça “Nəmçilər, hay nəmçilər” (F.15, s.v.350) misrası ilə başlayır və bir neçə bənddən ibarətdir. Bəndlərdə sətirlərin və hecaların sayı fərqlidir. 1-ci bənd 6, 2-ci və 3-cü bəndlər 4 misradır. Misraların bəziləri 7, bəziləri 8 hecalıdır. Qoşma şəklindəki sonuncu bənd 11 hecalıdır. 2-ci hissə “Oğlanlarla qızların deyişməsi” adlanır və 9 bənddir, 5 bəndi oğlanlara, 4 bəndi qızlara aiddir. Mahnının “Qız ərə gedəndən iki il sonra” adlanan hissəsindəki “Mən gəlmişəm” şeiri qızın dilindən söylənir:

Mən gəlmişəm qətdana qənd qoymağa,
Gəlməmişəm ürəyimə dərd qoymağa...
Mən gəlmişəm məxmər tuman geyməyə,
Gəlməmişəm qaynananı söyməyə... (F.15, s.v.350)

Dörd misralıq bu bənd məsnəvi formasındadır.

S.Mümtaz da xalq mahnılarının toplanması ilə ciddi məşğul olmuşdur. Həmin mahnılardan birinin mətni aşağıdakı kimidir:

Tappura-tuppur atlı gəlir həzirə yolunda,
Yazılmamış kağız gəlir qardaş dilindən.
Mən qardaşa nə göndərim – beş qızıl alma,
Qardaş mənə nə yollasın – çərkəzi çalma.

Ay qız, bağa girmə,
Qönçəni üzərlər,
Düymə düzərlər. (F.24, s.v.97)

Nümunələrdən görünür ki, mahnıların mətnləri üçün standart forma və ölçü yoxdur. Eyni bənddə sətirlərin, sətirlərdə hecaların və bəndlərin sayı da eyni olmur. Yuxarıdakı mətnlərdə 5 hecalıdan tutmuş 15 hecalıya qədər sətirlər var.

Y.V.Çəmənzəminlinin arxivində hazırda bir neçə xalq mahnısı var. Onlardan biri belə başlayır:

Dağıstan dağ yeridi, Verdim anam saxladı.
Gürcüstan bağ yeridi. Anama qurban olum,

Qızıl üzük laxladı, Yarı qonaq saxladı. (F.21.s.v.319)

Bu mahnının mətni əsasən bayatılardan ibarətdir. Hecaların sayı da bütün misralarda bayatılarda olduğu kimi 7-dir.

II fəslin 5-ci yarımfəslində *sayaçı sözləri və düzgülərin* tekstoloji təhlili verilmişdir. Y.V.Çəmənzəminlinin şəxsi arxivində bayatı formasında bir sayaçı sözü var. Onun mətni belədir:

Nənəm, a narış qoyun. Çoban sənnən küsübdü,

Yunu bir qarış qoyun. Südü ver bariş, qoyun. (F.21,s.v.404)

Sayaçı sözündəki bayatı gözəlliyi aydın görünür.

Sayaçı sözləri gözəl nəğmələr olub, sözlərin düzümü, formanın gözəl biçimi, axıcılığı ilə seçilir ki, bu da onların ifasını asanlaşdırır, musiqililiyini artırır.

Sayaçı sözlərində 3 hecalı sətirlərdən tutmuş 7-10 hecalı sətirlərə qədər rast gəlinir. Onların bayatı şəklində olanları da var. Yuxarıdakı dördlük məhz bayatı şəklindədir. Şəxsi arxivdəki ikinci sayaçı sözü 9 misradan ibarətdir:

Salam əleyk, say bəglər,

Bir-birindən yey bəglər. (F.21, s.v.422)

Bu sayaçı sözünün 6 misrası 7, 7-8-ci misraları 8 hecalıdır. Misralar “Siz sayadan qorxmusuz, Səfa yurda qonmusuz” şəkillərində olanda heca artıqlığı aradan qalxır. Həmin sətirlər xalq arasında çox vaxt bu cür tələffüz olunur.

Bu sayaçı sözünün altından bir düzgü mətni də yazılmışdır:

Bişdi, bişdi, ha bişdi, Almanın yanı zədə,

Ağacdən alma düşdü. Zədəni yeməz gədə (F.21,s.v.422)

Beləliklə, şəxsi arxivlərdə kiçik həcmli folklor janrlarına aid zəngin bir xəzinə saxlanır. Bu gün onlardan istifadə etmək Azərbaycan folklorunun aktual məsələlərindən biridir.

II fəslin 6-cı yarımfəslində *yanılmacların* tekstoloji təhlilinə həsr edilmişdir. Şəxsi arxivlərdə yanılmaclarla hələlik yalnız S.Mümtazın arxivində rast gəlinmişdir (F.24, s.v.579). Onun bir dəftərində 6 yanılmac var. Bu yanılmacları o, Qazax rayonunun Sanılı kəndində yazıya almışdır. Onların əksəriyyəti xalq arasında geniş yayılmış nümunələrdir. Məsələn:

– Bir dərədə iki kar, kor, kürkü yırtıq kirpi yaşayır. Kar, kor, kürkü yırtıq kirpinin kürkünü yamamaqdansa, kürkü yırtıq kar, kor, kirpi, kar, kor, kürkü yırtıq kirpinin kürkünü yamayırdı (F.24,

s.v.579).

Burada sözlər buraxılıb, məna təhrif edilib. Mətnin əsli belədir:

– Bir dərədə iki kar, kor, kürkü yırtıq kirpi yaşayır. Dişi kar, kor, kürkü yırtıq kirpi erkək kar, kor, kürkü yırtıq kirpinin kürkünü yamamaqdansa, erkək kar, kor, kürkü yırtıq kirpi dişi kar, kor, kürkü yırtıq kirpinin kürkünü yamayır.

Bu yanılmac çətin tələffüz edilən “k” səslərinin təkrarı əsasında qurulmuşdur. Başqa bir yanılmacda isə ən azı üç səsən çarpazlaşmasından istifadə edilmişdir:

-Ocağı qığıl cimlandırma. Qığıl cimlandırısan da qığıl cimlanacaq, qığıl cimlandırımasan da qığıl cimlanacaq (F.24, s.v.579).

Burada ən çox “q”, “ğ” və “c” səslərinin eyni sözün tərkibində dalbadal işlənməsi tələffüzü xeyli ağırlaşdırır. Bir tərəfdən də sözün uzunluğu bu ağırlığı qüvvətləndirir.

Folklorun ən maraqlı janrlarından biri kimi, yanılmacların daha dərinə, hərtərəfli öyrənilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır.

II fəslin 7-ci yarımfəslə *“Kiçik həcmli folklor materialları müasir nəşrlərlə müqayisədə”* adlanır.

Şəxsi arxivlərdə rast gəlinən atalar sözü və məsəllər müasir nəşrlərlə müqayisə edilmiş, aşağıdakı nəticələr çıxarılmışdır:

1. Şəxsi arxivlərdə saxlanan atalar sözü və məsəllərin böyük əksəriyyəti olduğu kimi ayrı-ayrı nəşrlərə düşmüşdür.

“Allah dağına baxar, qar verər” [F. 24,s.v.80]-“Allah dağına baxar, qar verər”¹. “Olacağa çarə yoxdur” (F.21, s.v.318)- “Olacağa çarə yoxdur”².

2. Şəxsi arxivlərdəki atalar sözü və məsəllər bir söz fərqi ilə ayrı-ayrı nəşrlərə düşmüşdür. Məsələn: “Aclıq bir il gedər, töhmət min il” (F.21, s.v.318)-“Aclıq bir il gedər, minnət min il”³.

Birinci atalar sözündəki “töhmət” ikincidə “minnət” sözü ilə əvəz edilmişdir. Əslində “töhmət” variantı daha doğrudur.

3. Atalar sözü və məsəllərdə məzmun saxlanmış, iki və yaxud üç söz dəyişmişdir. Məsələn: “Yoldan çıxana yol qənim olur” (F.24,

¹ Atalar sözü / toplayanı Ə.Hüseynzadə. Bakı: Yazıçı, 1985, s.55

² Yenə orada, s.523

³ Yenə orada, s.93

s.v.421)-“Yoldan çıxanı yol vurar”¹.

4. Bir çox atalar sözü və məsəllərin ayrı-ayrı nəşrlərdə eyni məzmunu ifadə edən variantlarına rast gəlinir. Məsələn: “Eşşəyin buynuzu olsa, bir öküz sağ qalmaz” (F.15, s.v.365). Bu atalar sözü xalq arasında “Dəvənin qanadı olsa, uçulmamış dam qalmaz” kimi daha geniş yayılmış və nəşrlərə də həmin variant düşmüşdür².

5. Atalar sözü və məsəllərin bir qisminə müasir nəşrlərdə rast gəlinir: “Kor bazara getməsə, bazar korsuz qalmaz”. (F.15, s.v.365); Xan səni aldı, ... qaldı. (F.24, s.v.80).

6. Atalar sözü və məsəllərin sonuncu qismi tərkibində söyüş olanlardır. Onlardan bəziləri söyüş ifadələrinin yerinə nöqtələr qoyulmaqla müəyyən nəşrlərə daxil edilmişdir. Nəşr işində bu ən yaxşı üsul sayılır: “Naxırın adın bir dana”; “Ağanın zadı gedər, nökrin ... yırtılır”. (F.24, s.v.421). Bu nümunələrdən bəziləri xalq arasında olduğu kimi, bəziləri isə pis sözünü dəyişməklə işlənir: “Bir naxırın adını bir dana batırar”³.

Bayatılar mövcud nəşrlərlə müqayisə edilmişdir:

Arxivlərdəki bayatıların bir çoxu müasir nəşrlərdəki bayatılarla üst-üstə düşür. Bunu aşağıdakı nümunələrdən aydın görmək olur:

Bu dağlar – ulu dağlar, Bu dağlar – ulu dağlar,

Çəsməli-sulu dağlar. Çəsməli-sulu dağlar.

Burda bir qərib ölmüş, Burda bir qərib ölmüş,

Öy kişnər bulud ağlar. (F.24, s.v.98) Göy kişnər bulud ağlar⁴.

Mövcud nəşrlərlə müqayisələr göstərir ki, şəxsi arxivlərdə saxlanılan bayatı mətnlərində təhriflər çoxdur. Məsələn:

Mən aşiq, nəyin alım, Yarım bəndən inciyib,

Ələfi bənİLə alım, Könlünü nə ilə alım. (F.15,s.v.365)

Bu bayatının “Ələfi bənİLə alım” misrası səkkiz hecalı olmaqla yanaşı, həm də anlaşılmaz bir şəkllə düşmüşdür. Onu nəşr variantı ilə tutuşdurduqda məlum olur ki, misra “Əlifin beynən alım” şəklində olub, həm gözəldi, həm də anlaşılandı. Bayatının nəşr variantları

¹El çələngi. Bakı: Gənclik, 1983, s.130

²Atalar sözü / toplayanı Ə.Hüseynzadə. Bakı: Yazıçı, 1985, s.250

³Yenə orada, s.134

⁴Bayatılar / toplayanı və tərtib edəni H.Qasımov. İkinci nəşri. Bakı: Azər-nəşr, 1960, 256 s.207; El çələngi. “Gənclik”, 1983, s.203

belədir:

Əzizim neynən alım, Künsdürüb yola saldım,
Əlifin beynən alım. Könlünü nəynən alım¹.

Şəxsi arxivlərdə saxlanan bayatı mətnlərinin müasir nəşrlərlə müqayisəsindən aşağıdakı nəticələr çıxarılmışdır:

-Şəxsi arxivlərdəki bayatıların bir qismi müasir nəşrlərə düşmüşdür;

-Şəxsi arxivlərdəki bayatıların bir qismi müasir nəşrlərə düşməmişdir;

-Şəxsi arxivlərdəki bayatıların mətnləri müasir nəşrlərə düşmüş mətnlərlə tam eynidir;

-Şəxsi arxivlərdəki bayatıların mətnləri müasir nəşrlərə düşmüş mətnlərdən azacıq fərqlənir.

-Şəxsi arxivlərdəki bayatılara Azərbaycanın əksər bölgələrinin (İrəvan, Zəngəzur, Göyçə, Dərbənd, Borçalı, Dərələyəz, Ağbaba, Qarabağ, Gəncəbasar, Şəki, Şirvan, Muğan, Naxçıvan, Zaqatala) folklorunda rast gəlinir. Bayatıların coğrafiyasının bu qədər genişliyi, birinci növbədə, onların tarixinin qədimliyini göstərir.

-Şəxsi arxivlərdəki bəzi bayatı mətnləri təhrif edilmişdir.

Tapmacaların mövcud nəşrlərlə müqayisəsi də maraq doğurur. S.Mümtazın arxivindəki tapmacalardan biri “Körpü altında dörd düdük” şəklindədir (F.24, s.v.411). Bu tapmaca xalq arasında geniş yayılmışdır. Onun Şirvandan toplanmış variantında yalnız “düdük” sözü “güyüm”lə əvəz edilmişdir: “Körpü altda dörd güyüm” (inək və əmcəyi)².

Çağırdım həddən-hüddən, Gəlirdim kənddən,
Səs verdi kətdən-kütdən, Səs verdi bənddən.
Dimdiyi polatdan Ağzı sümükdən,
Saqqalı ətədən (xoruz) Saqqalı ətədən (F.24, s.v.411)

Soldakı tapmaca S.Mümtazın şəxsi arxivindədir, sağdakı onun xalq arasında yayılmış variantıdır.

¹Bayatılar / toplayanı və tərtib edəni H.Qasımov. İkinci nəşri. Bakı: Azər-nəşr, 1960, 256 s.92

²Azərbaycan folkloru antologiyası. XI kitab. Şirvan folkloru / toplayanı S. Qəniyev, tərtib edənlər H.İsmayılov, S.Qəniyev. Bakı: Səda, 2005, s.352

H.Sarabskinin topladığı mahnıların bəzi bəndlərinə olduğu kimi Y.V.Çəmənzəminlinin arxivində saxlanan mahnıların arasında (F.21, s.v.313; F.21,s.v.319), bəzi bəndlərinə isə Mirzə Abbas Abbaszadənin 1914-cü ildə Bakıda nəşr edilmiş “Arvad ağısı” kitabında rast gəlinir¹. Mahnının bir bəndi xüsusilə maraq doğurur. Bu bənd 11 hecalı olub qoşma şəklindədir. Onun mətni belədir:

Bir maralı qova-qova gətirdim,
Gətiribən mənzilgaha yetirdim.
Duman oldu, çiskin oldu, itirdim,
Bu dağda bir maral nə yaman ağlar. (F.15, s.v.350)
Mahnının bu bəndi “Şah İsmayıl” dastanından bir bəndlə səsleşir:
Bir ceyrən qova-qova gətirdim,
Alacağam, nənə, ceyrən mənimdi.
Gətiribən mənzilimə yetirdim,
Alacağam, nənə, ceyrən mənimdi.

Şəxsi arxivlərdəki xalq mahnılarının mətnləri bütöv şəkildə hazırda repertuarda demək olar ki, yoxdur. Müasir nəşrlərdə də onların çoxuna rast gəlinmir. Lakin onların arasında maraqlı mətnlər az deyil.

Y.V.Çəmənzəminlinin arxivində saxlanan:

Nənəm, a narış qoyun, Çoban sənnən küsübdü,
Yunu bir qarış qoyun. Südü ver barış qoyun(F.21. s.v.404)

Bu sayaçı sözü ayrı-ayrı nəşrlərə də düşmüşdür. Bu gün də xalqın dilinin əzbəridir. “Bayatılar”, “Arazam, Kürə bəndəm” kitablarında bu sayaçı sözünə olduğu kimi rast gəlinir.

Y.V.Çəmənzəminlinin şəxsi arxivində saxlanan digər sayaçı sözü 9 misradan ibarətdir. Onun mətni belə başlayır:

Salam əleyk, say bəglər,
Bir-birindən yey bəglər. (F.21, s.v.422)

Bu sayaçı sözünün bir mətni H.Zeynallının 1936-cı ildə yazdığı “Azərbaycan türk mahnıları haqqında”, tam mətni isə M. Həkimovun “Xalqımızın deyimləri və duyumları” adlı kitablarında

¹ Arvad ağısı / tərtib edən Mirzə Abbas Abbaszadə, transliterasiya, ön söz və sözlüyün müəllifləri Rza Xəlilov, Afaq Xürrəmçizi. Bakı: Səda, 2004, s.40-44

verilmişdir. Bu sayaçı sözünü ilk dəfə F.Köçərli 1912-ci ildə nəşr olunan “Balalara hədiyyə” adlı kitabına daxil etmişdir.

Dissertasiyanın **“Şəxsi arxivlərdəki iri həcmli folklor materiallarının tekstoloji təhlili”** adlanan III fəslində iri həcmli folklor materiallarının tekstoloji təhlili və mövcud nəşrlərlə müqayisəsi verilmişdir. Bu fəsil dörd yarımfəsildən və üç paragrafdan ibarətdir.

Ə.Nəzminin arxivindəki “Qara vəzirin hekayəsi” belə başlanır: “Keçmişdə İsfahanda Qara Vəzir adlı bir pəhləvan varmış. Onun Mələk adlı çox gözəl bir qızı varmış. Qız çox gözəl olduğundan ona padşahlar və padşah oğlanları çox elçilər göndərirmişlər. Ancaq Qara Vəzir bu qızı heç kəsə vermək istəməmiş...” [F.11.s.v.64]

Nağılın qısa məzmunu belədir:

Mələk Qara Vəziri aldadıb qaçır. Rüstəm adlı bir igidə ərə gedir və onlar Qara Vəziri öldürürlər. Mələk Rüstəmi atasının yerində padşah qoyur, o da Mələklə bərabər camaatla ədalətlə dolanmağa başlayır”.

Y.V.Çəmənzəminlinin arxivindəki “Al toxmağım, vur toxmağım” nağılının qısa məzmunu belədir:

Yoxsul bir kəndli balta və kəndir götürüb odun üçün meşəyə gəlir. Girəcəkdə tora düşmüş bir quş görür. Quş kişiyyə deyir ki, mənə buradan qurtar, sənə gözəl nəğmələr oxuyum. Kişi balta ilə toru qırıb, quşu qurtarır. Quş uçub bir budağa qonur və oxuyur. Quş mahnısını qurtarandan sonra kişi deyir:

– Nəğməni çox gözəldi, ancaq ac qarını doyurmur.

Quş kişiyyə yaxşı məsləhətlər verir. Ancaq xanın adamları və molla hər dəfə onun əlindən qazanı da, keçini də alırlar, axırda quş kişiyyə bir toxmaq verir. Toxmaqla qazanı və keçini qaytarır (F.21, s.v.311).

S.Mümtazın şəxsi arxivində “Koroğlu” dastanı ilə bağlı xeyli material var. Onlardan çoxu şeirlərdən ibarətdir:

Qırat getdi burdan böyün,

Sinəmə qoydu dağnan döyün,

Gedim dəllərə nə deyim?

Öl dəyirməndə qal, Koroğlu. (F.24, s.v.579)

S.Mümtazın şəxsi arxivində aşağıdakı deyişmələr var:

1. Oğlanla qızın deyişməsi;

2. Aşıq Qəriblə Xocanın deyişməsi;
 3. Zöhrə ilə Şəhriyarın deyişməsi (F.24, s.v.165).
- Bu deyişmələrin hərəsi bir dastanın parçalarıdır.

Y.V.Çəmənşəminli arxivində deyişmələr də var (F.21,s.v.313). Onlardan birində Aşıq Valehlə Zərnigar deyişir. Bu, “Valeh və Zərnigar” dastanından bir parçadır. İkinci deyişmə Abbas Duvarqanlı ilə Şirvanlı Dostu arasında baş vermişdir. Bu deyişmə də qıfılbənddir.

III fəslin 4-cü yarımşəslə *“İri həcmli folklor materialları mövcud nəşrlərlə müqayisədə”* adlanır. Şəxsi arxivlərdə xeyli sayda nağıl mətnləri var ki, onların mövcud nəşrlərlə müqayisəsi də maraq doğurur. Şəxsi arxivlərdə rast gəlinən nağılların mövcud nəşrlərlə tutuşdurulması zamanı onlardan bir çoxunun 5 cildlik “Azərbaycan nağılları”nın ayrı-ayrı cildlərinə daxil edildiyi məlum olmuşdur. Məsələn, Əli Nəzminin yazıya aldığı “Simanın nağılı” əlyazmada belə başlanır: “Daşgüvar adlı bir padşah varmış. Oğlu olmurmuş. Rəmmalı çağırır rəml atdırır” (F 11. S.v.65). Eyniadlı nağıl AMEA Folklor İnstitutunun “Azərbaycan folkloru külliyyatı”ndan nəşr etdiyi “Nağıllar” kitabının I cildində belə başlanır: “Biri var imiş, biri yox imiş, günlərin bir günündə, belə deyirlər, bir vilayətdə Daşgüvar adında bir padşah var imiş. Bu padşahın oğlu olmazmış. Amma çox zalım padşah imiş. Bir gün Daşgüvar öz rəmmalını yanına çağırır deyir”¹. Hər iki nağılın başlanğıcı bir-birinə çox oxşayır. Onların məzmunu tamamilə eynidir. Hər iki nağılda rəmmal padşaha deyir ki, bir oğlan uşağı dünyaya gələcək, səni öldürəcək. Padşah cəllad çağırır doğulan bütün oğlan uşaqlarını öldürtdürür. Hər iki nağılda bağbanın bir oğlu olur və rəmmal padşaha deyir ki, bu səni öldürəcək həmin uşaqdır. Padşah da əmr verir ki, anasını öldürüb, uşağı çaya atsınlar. Bu nağıl ilk dəfə Bakı folklor şöbəsinin arxivindən götürülüb 5 cildlik “Azərbaycan nağılları”nın I cildində çap olunmuş, onun söyləyicisi haqqında heç bir bilgi verilməmişdir.

Müqayisə göstərir ki, söyləyicilərin yaddaşından gələn fərqləri nəzərə almasaq hər iki nağılın mətni bir-birinin eynidir.

Digər nağılların da mövcud nəşrlərlə müqayisəsi bir çox

¹ Azərbaycan folkloru külliyyatı. Nağıllar. I kitab. Bakı: AMEA Folklor İnstitutu, 2006, s.203

oxşarlıqların üzə çıxarılmasına imkan vermişdir. Arxivlərdə saxlanan mətnlərlə ayrı-ayrı nəşrlərdəki mətnlərin eyni nağılın müxtəlif variantları olduğunu söyləmək mümkündür.

Ə.Nəzmi bir sıra nağılları nəzmə çəkmişdir. Onların əsas məzmunu saxlansa da, mətnləri xeyli dəyişdirilmişdir. Ona görə də həmin nağıllar mövcud nəşrlərdəki variantlardan xeyli fərqlənir.

Y.V.Çəmənşəminlinin topladığı “Al toxmağım, vur toxmağım” nağılı da “Azərbaycan nağılları” kitabında nəşr olunmuşdur. Arxiv və kitab mətnləri arasındakı fərqlər söyləyici yaddaşından gəlir və onları nəzərə almasaq nağılların mətni eynidir.

Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı nağıllarla çox zəngindir. Onların bir çoxu vaxtilə yazıya alınmışdır və şəxsi arxivlərdə saxlanır. Böyük əksəriyyəti isə ayrı-ayrı kitablarda nəşr olunmuşdur.

Azərbaycan dastanlarının əksəriyyəti toplanıb nəşr edilmişdir. Ona görə şəxsi arxivlərdə saxlanan dastan və dastan parçalarının mövcud nəşrlərlə müqayisəsi böyük maraq doğurur.

S.Mümtazın şəxsi arxivində “Koroğlu” dastanı ilə bağlı xeyli əlyazma saxlanır. Onların böyük bir qismini şeirlər təşkil edir.

S.Mümtazın arxivindən götürülmüş şeirlərin bir qismi “Həmzənin Qıratı aparması” adlı qoldandır. Həmzə Düratı qaçırarkən Koroğlunun gəldiyini görüb dəyirmanı girir, dəyirmançını aldadıb paltarını onunla dəyişir və bu yolla da Qıratı ələ keçirir. Koroğlu korpeşman dəyirməndə qalır, orada bir şeir söyləyir. Həmin şeir dastanın müxtəlif nəşrlərinə də düşmüşdür.

S.Mümtazın şəxsi arxivində F.24, s.v.251 şifri ilə saxlanan qoşma və gəraylılar da Koroğluya aiddir. Onların bir qismi M.H.Təhmasibin tərtib etdiyi “Koroğlu” kitabında (1956) müstəqil şeirlər bölməsində nəşr olunmuşdur. Koroğlunun məşhur “Dağlar” rədifli qoşması da bu əlyazmaların arasındadır. Bu qoşmanın dastanın M.H.Təhmasib nəşrindəki mətni çox mükəmməldir və poetikasına görə ən gözəl şeir nümunələrindən biridir. Əlyazmadakı mətn isə ondan çox zəifdir. Şeir dastanda üç, əlyazmada dörd bənddir. Rədif və ondan əvvəlki qafiyələr saxlanmışdır. Üçüncü bənd hər ikisində təxminən eynidir:

Dastanda:

Koroğluyam, gəzdiyimi tapardım,
Qayalar başında qala yapardım.

Ağ sürüdən əmlək quzu qapardım,
Yeyib qurdlarınla ulaşım, dağlar.¹

Əlyazmada:

Səndə-yanda qalasını çapdığım,
Yalın ayaq at köksünə qatdığım,
Sürüsündən əmlək quzu qapdığım
Yeyib qurdlarıynan ulaşım, dağlar².

Eynilə Koroğlunun Bolu bəyə xitabən söylədiyi gəraylının da əlyazma və dastan variantları bir şeirdir, onların ayrı-ayrı şeirlər olduğunu düşünməyə heç bir əsas yoxdur. Ancaq bu şeir də ağızda-dildə doluşaraq çox dəyişmişdir. Əksər qafiyələr və sətirlər isə olduğu kimi saxlanmışdır:

Dastanda:

Uca dağları aşanda,
Bu dəli könül coşanda,
Dişlərim də qamaşanda
İstərəm polad gəmirəm³.

Əlyazmada:

Meydan başında duranda,
Çəkib bığların buranda,
Dişlərim qamaşdıranda
Fuladı gəmirəm, gəmir.

Dastandakı mətnin mükəmməlliyi bu şeirdə də özünü göstərmişdir.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində göstərilir ki, şəxsi arxivlərdəki folklor materiallarının öyrənilməsi bir neçə cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onlardan aşağıdakıları xüsusilə qeyd etmək lazımdır: 1. Artıq bu gün yaddaşlarda olmayan folklor nümunələrinin şəxsi arxivlərdə mövcudluğu; 2. Azərbaycanda folklorun toplanma tarixinin öyrənilməsi; 3. Azərbaycanda folklorşünaslıq elminin yaranma və inkişaf mərhələlərinin dürüstləşdirilməsi.

Dissertasiyada Y.V.Çəmənəminli, S.Mümtaz, H.Sarabski, R.Əfəndiyev, M.S.Ordubadi, C.Cabbarlı, Ə.Nəzmi və başqa ədiblərimizin AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondlarında saxlanan şəxsi arxivləri öyrənilmiş, onlardakı folklor materiallarının və folklorşünaslığa dair elmi-nəzəri əsərlərin elmi-

¹ Azərbaycan dastanları. V cild. 4-cü cild. Koroğlu / tərtib edən M.H. Təhmasib. Bakı: 1982, s.307-308

² Koroğlu. Bakı əlyazmaları / nəşrə hazırlayan Ə.Məmmədbağiroğlu. Bakı: Nurlan, 2010, s.82

³ Yenə orada, s.86-87

paleoqrafik təsviri verilmiş, tekstoloji təhlili, həmçinin mövcud nəşrlərdəki variantlarla müqayisəsi aparılmışdır.

Ümumiyyətlə, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondlarında saxlanan şəxsi arxivlərdə zəngin bir folklor xəzinəsi var. Bu xəzinə uzun bir zaman və ağır zəhmət hesabına başa gəlmiş, yaddaşlardan kağızlara, köçürülmüş, bu günə qədər qorunub saxlanmışdır. Hazırda onların həm tədqiqi, həm də nəşri folklorşünaslığın aktual problemlərindən biri kimi qarşıda durur.

Dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı tezis və məqalələri nəşr edidmişdir:

1. Paremioloji vahidlərin izi ilə arxivlərə doğru (AMEA Əlyazmalar İnstitutunun materialları əsasında) // “Orta əsr əlyazmalar və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri” mövzusunda XI Respublika elmi konfransının materialları. 26 dekabr 2008. Bakı: Nurlan, 2008, səh. 187-198
2. Şəxsi arxivlərdəki paremioloji nümunələrə baxış // Filologiya məsələləri. Bakı: 2010, №6, səh. 204-211
3. Şəxsi arxivlərdə tapmacalar və onların tekstoloji təhlili // Filologiya məsələləri. Bakı: 2012, №4, səh. 347-353
4. Şəxsi arxivlərdə nağıllar // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. 40-cı kitab. Bakı: 2012, səh. 176-181
5. Şəxsi arxivlərdə bayatı xəzinəsi (AMEA Əlyazmalar İnstitutunun fondları əsasında) // “Dədə Qorqud” jurnalı. Bakı: 2012 №1, səh. 59-69
6. Сравнение текстов баяты из личных архивов с печатными вариантами (на основе материалов фонда Института рукописей имени М.Физули НАНА) // Вестник Казахского Национального Педагогического Университета им.Абая. серия «Филологические науки», № 4, 2012, стр.92-96
7. Научно-палеографическое описание крупнообъемных фольклорных материалов в личных архивах // Материалы VI Международной научно-методической конференции «Русскоязычие и би(поли)лингвизм в межкультурной коммуникации XXI века: когнитивно – концептуальные аспекты». Пятигорск, 11-12 апреля 2013 г., стр. 63-65

Lala Mohubbat kizi Farajova

Folklore materials in personal archives

(On the base of the fund of the Institute of Manuscripts
named after Muhammed Fizuli)

Summary

The dissertation work consists of the introduction, three parts, the conclusion and the list of used literature.

In the **introduction** the actuality of the investigation is shown, the history of the investigation is studied, the object of the investigation is given, the scientific methodology, aim and scientific innovations are also investigated.

The first part of the dissertation work is called “The scientific-paleographic description of folklore materials in personal archives” and consists of three chapters and nine paragraphs in which the scientific-paleographic description of materials of small genres (proverbs and sayings, quatrains, riddles, folk songs, tongue-twisters and so on.), jokes and eposes. In the first part the scientific-theoretical description of materials on folklore in personal archives are investigated.

The second part called “**Textual analysis of small volume folklore materials in personal archives**” consists of seven chapters and five paragraphs dedicated to the textual analysis of the following folklore units. In this part the comparative analysis of materials from the personal archives with identical materials are compared with modern editions.

The third part called “Textual analysis of large volume folklore materials in personal archives” consists of four chapters and tales, jokes, eposes saved in personal archives are analyzed. In this part, as well as in the second, the comparative analyses of volume materials from personal archives with identical materials are compared with modern editions.

In the **conclusion** the results are summarized and the future directions of the investigated subject are shown.

Фольклорные материалы в личных архивах
(на основе фондов Института Рукописей имени
Махаммада Физули)

Резюме

Диссертация состоит из введения, трех глав, вывода и списка литературы.

Во **“Введении”** обосновывается актуальность темы исследования, показывается объект и предмет работы, цели и задачи, научные новшества, теоретические и методологические основы, теоретическая и практическая значимость, дается информация об апробации и структуре.

Первая глава диссертации называется **“Научно-палеографическое описание фольклорных материалов в личных архивах”** и состоит из трех частей и девяти параграфов, в которых ведется научно-палеографическое описание материалов по малым жанрам (пословицы и поговорки, баяты, загадки, народные песни, песни саячи, скороговорки и т.д.) фольклора, а также сказки, анекдоты и дастаны. В первой главе также ведется описание научно-теоретических материалов по фольклористике в личных архивах.

Вторая глава под названием **“Текстологический анализ мало-объемных фольклорных материалов в личных архивах”** состоит из семи частей и пяти параграфа, посвящена текстологическому анализу вышеуказанных фольклорных единиц. В этой главе также ведется сравнительно-сопоставительный анализ материалов из личных архивов с идентичными материалами из современных изданий.

Третья глава, в которой в четырех частях исследуются и анализируются сказки, анекдоты, дастаны, сохраненные в личных архивах, называется **“Текстологический анализ объемистых фольклорных материалов в личных архивах”**. В этой главе, как и во второй, также ведется сравнительно-сопоставительный анализ объемных материалов из личных архивов с идентичными материалами из современных изданий.

В **заключении** обобщены выводы исследования и определены направления дальнейшего изучения темы.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

ЛАЛА МОХУББАТ кызы ФАРАДЖОВА

**ФОЛЬКЛОРНЫЕ МАТЕРИАЛЫ В ЛИЧНЫХ
АРХИВАХ**

(на основе фондов Института Рукописей имени
Мухаммада Физули)

5719.01. - Фольклористика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

БАКУ – 2014